

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Конференция атауы:

«Жастар мен ғылым: бүгінгі мен болашағы» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы

Название конференции:

Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Молодежь и наука: настоящее и будущее»

Conference name:

International Scientific and Practical Conference "Youth and Science: Today and the Future" Proceedings

Жинақ / сборник:

II том, 5 сәуір 2024, Атырау

ISBN:

978-601-262-550-9

Секция:

IV.II «ӘДІЛЕТТІ ҚАЗАҚСТАН-АДАЛ АЗАМАТ»: ҚҰҚЫҚТЫҚ САНА МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖАҢА БАҒЫТ-БАҒДАРЫ РЕТІНДЕ

Жинақтағы жариялану нөмірі:

№ 69

Мазмұндағы беті / жинақтағы беттер:

315 / 315-320

Автор(лар):

Төлегенова Гүлбану Беркінқызы

Мақала атауы:

БАЛАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

УДК 343.851.5

БАЛАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Төлегенова Гүлбану Беркінқызы

87754802499@bk.ru

«Құқық қорғау қызметі» білім бағдарламасының 4 курс студенті
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ. Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, з.ғ.м., аға оқытушы – **Мухамедина А.Е.**

Бала, ересек адаммен бірдей дәрежеде, барлық құқықтар мен бостандықтардың иесі болып табылады. Алайда, баланың құқықтары халықаралық құқықта және Қазақстан Республикасының заңнамасында қарастырылған. Мұның негізгі себебі баланың психикалық және физикалық жетілмегендігін қарастыру керек, осыған байланысты ерекше қорғау мен қамқорлық қажет. Сондықтан елдердегі балалардың құқықтарын реттейтін заңнама өте алуан түрлі және баланың өмірінің көптеген салаларын қамтиды.

Балаға қатысты зорлық-зомбылықты, қатыгездікті немесе адамның қадір-қасиетін қорлауды қолдануға құқықтық тыйым салу БҰҰ мен Еуропа Кеңесінің бірқатар халықаралық-құқықтық құжаттарында бекітілген. Баланың ерекше мәртебесіне байланысты оның құқықтарын қорғау туралы ережелерді бекітетін негізгі халықаралық акт - БҰҰ-ның 1989 жылғы Бала құқықтары туралы Конвенциясы.

Конвенцияның 37 – бабына сәйкес қатысушы мемлекеттер ешбір баланың азапталуын немесе басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетін қорлайтын қарым-қатынас немесе жаза түрлеріне ұшырамауын қамтамасыз етеді. 9 БҰҰ Бас Ассамблеясының 841-ші пленарлық отырысында 1386 қарармен 20.11.1959 қабылданған Бала құқықтары декларациясының қағидаты: «бала немқұрайлылықтың, қатыгездіктің және қанаудың барлық түрлерінен қорғалуы керек. Ол қандай да бір түрде сауда объектісі болмауы керек».

Қазақстан мемлекетінің негізгі нормативтік актісі болып табылатын Қазақстан Республикасының «ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамның қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды» деп жарияланды. Балаларға қатысты зорлық-зомбылық әртүрлі жауапкершілікке тартылады [1].

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекsinде кәмелетке толмағандарды ұстау, тәрбиелеу, оқыту, құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі міндеттерді орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін жауапкершілік қарастырылған [2].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодекsinің 2 тарауында «Отасы және кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» қарастырылған [3].

Балаларды тәрбиелеу отбасылық мәселе деген қоғамдық пікір зорлық-зомбылықтың алдын алу және балаларды қорғау жүйесінің жұмыс істеу проблемаларына әсер етеді, бұл баланың мүддесі үшін жұмыс тәжірибесін тиімсіз етеді.

Балалар үшін ең қауіпсіз болып көрінетін орын – өз үйі мен отбасы. Алайда, фактілер бұл талапқа күмән келтіреді. АҚШ-та балалардың қайтыс болуының шамамен мыңнан астамы отбасында тіркелді, оның себебі ересектердің әрекеттері болып табылады.

Ал Теннеси университетінің бағалауы бойынша, АҚШ-та жыл сайын ересектердің кінәсінен 4 мыңға дейін бала өледі, сонымен қатар, балаларға қатысты 116 млн-ға дейін құқық бұзушылық тіркелген [4].

1948 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы Адам құқықтары мен бостандықтарын жариялаған Халықаралық құқықтық акт болып табылатын адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын қабылдады. Әрбір адам (әйелдер, ерлер, балалар) зорлық-зомбылықсыз өмір сүруге құқылы.

1959 жылы БҰҰ Бала құқықтары туралы Декларацияны қабылдап, балаға адам құқықтары туралы декларацияда көрсетілген барлық құқықтар тиесілі екенін жариялады. 1989 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы 1990 жылы КСРО үшін күшіне енген бала құқықтары туралы халықаралық конвенцияны мақұлдады. Конвенцияның бірқатар баптары баланың салауатты даму құқықтарын тану, зорлық-зомбылық пен жыныстық азғындықты қоса алғанда, әртүрлі қол сұғушылықтардан қорғау, зорлық-зомбылықтан зардап шеккен балаларға, оның ішінде ата-аналары жасаған балаларға көмек көрсету үшін арнайы шараларды заңдастырады.

Соңғы 17 жылда балалар мен әйелдердің негізгі құқықтарын (азаматтардың денсаулығын сақтау, еңбекті қорғау, халыққа әлеуметтік қызмет көрсету негіздері, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды әлеуметтік қорғау жөніндегі қосымша кепілдіктер, мемлекеттік жүйенің негіздері) қамтамасыз етуге бағытталған заңдардың, Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары мен Үкімет қаулыларының кәмелетке толмағандар арасындағы қараусыздық пен құқық бұзушылықтың алдын алу кең жиынтығы қабылданды.

Балаларды тәрбиелеу әдістері ұрпақтан-ұрпаққа тұрақты түрде берілетіні белгілі, өйткені балалар өсіп, ата-аналары қолданған тәрбие әдістері мен шараларын үйренеді. Бұл әсіресе 18 жасқа дейінгі балалары бар ата-аналар арасында айқын көрінеді. Балалық шағында жазаланбаған адамдар, балаларға физикалық әсер етудің қолайсыздығы туралы сенімді түрде

айтады. Бұл олардың балаларының тыныш және қуанышты балалық шаққа көбірек мүмкіндігі бар екенін білдіреді.

Бірақ, әрине, ата-аналар мен балалардың қарым-қатынасы тек отбасылық дәстүрлерге байланысты емес. Өйткені, отбасы стресстің сыртқы көздеріне, қазіргі қоғамның көптеген тәуекелдеріне осал.

Біз өтіп бара жатқан адамдарға, егер олар балаға қатысты зорлық-зомбылықтың куәсі болса, не істейді деген сұрақ қойсақ, шамамен 30% - ы не болып жатқанына араласпайтынын айтты, бұл отбасының ішкі істері деп санайды, олардың пікірінше, ата-аналардың өздері қалай әрекет ету керектігін біледі.

Бұл елімізде балалардың құқықтарын қорғаудың тиімді жүйесі жоқ дегенді білдіре ме? Немесе бұл туралы білмейді және немқұрайлы ата-аналарды басқаруға бола ма деп күмәнданады.

Бір жағынан, қоғам көбінесе балаларға қатысты зорлық-зомбылыққа төзбейді және баланың қайғы-қасіретіне бей-жай қарамайды: үш адамның екеуі ата-анасының баласын ұрып жатқанын көріп, үшіншісі өтіп бара жатқанын көргенде араласатыныны мәлім.

Екінші жағынан, бұл идеялар бір-біріне қайшы келеді: дене жазасы тәрбие шарасы ретінде әрбір екінші отбасында қолданылады немесе оларды қолайсыз деп санайды.

Балалық шағында ата-аналары жазаланып, қамшылап, мұндай шаралардың пайдалы екеніне сенімді болып, дәстүрді ұстануды жалғастыруда. Бала өз құқығын қорғай ма? Қазіргі заңнама бойынша он төрт жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар қорғаншылық және қамқоршылық органдарына, ал он төрт жастан кейін сотқа шағымдана алады.

Кәмелетке толмағандарды және шын мәнінде бәрімізді зорлық – зомбылықтың қатыгез циклін жаңғыртудан қорғау үшін тәрбие мәдениетін қайта қарау және балаға зиян келтіретіндерді бақылау қажет, бұл үшін мамандардың белсенді қатысуы қажет.

Балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық мифологиясы: мамандардың көзқарасы, бүгінгі таңда мамандардың кәсіби тәжірибесінде елімізде және шетелде жасалған зорлық-зомбылық фактілерін анықтау және балалардың жағдайын зерттеу әдістері қолданылады. Осыған қарамастан, балаларға қатысты зорлық-зомбылық қоғамдық кеңістікте тыйым салынған тақырып болып қала береді және саяси күн тәртібінің орталығына бұқаралық ақпарат құралдарында ғана емес, сонымен қатар білім беру мекемелерінде, әлеуметтік қызметтерде, денсаулық сақтау және әділет мекемелерінде ұсынылмайды.

Сонымен қатар, балаларға қатысты зорлық-зомбылық туралы сараптамалық білімді өндірудің мәдени процестеріне баса назар аудару керек, өйткені бұл құбылыстың рефлексиясы отбасылық зорлық-зомбылықтың алдын алудың тиімді тетіктерін құруға мүмкіндік береді. Осыған байланысты біздің заңнамаларымызда міндеті тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесін шешу жүйесінің жұмысындағы ерекшеліктер мен ауырсыну нүктелерін анықтау болды.

Алкогольді ішу мінез-құлықты бақылау қабілетін төмендетеді, бірақ құқық бұзушылар арасында темекі мен алкогольді мойындамайтын салауатты өмір салтын ұстанатын ерлер мен әйелдер бар. Кейбір зорлық-зомбылық жасаушылар маскүнемдікпен емделіп, жақындарына агрессивті және қатыгез болып қала берді.

Шетелде жүргізілген көптеген зерттеулер алкогольдің зорлық-зомбылықтың себебі емес екенін, бірақ зорлық-зомбылық жасаушылар агрессивті мінез-құлықты ақтау ретінде қолданатынын растайды [5].

Тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресудің пайдасы жоқ екенін айтады, өйткені ол кең таралған, барлық жерде және әрқашан болған. Алайда, қылмыстық статистиканың деректері басқаша көрсетеді.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ресми мәліметтері бойынша, еуропалық аймақта жыл сайын мыңнан астам бала кісі өлтіру немесе физикалық зорлық-зомбылық салдарынан қайтыс болады, ал аймақ ішінде деректер әртүрлі: бұл көрсеткіш ТМД елдерінде тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресу және алдын алу жүйесі дамыған еуропалық одақ елдеріне қарағанда үш есе жоғары [6]. Бұл факт басқа елдерден айырмашылығы, елде

тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алғашқы кезеңдеріндегі жағдайға араласудың тетіктері, соның ішінде заңнамалық тетіктерінің болмауы.

Сарапшылар қоғамдағы балаларға қатысты зорлық-зомбылық туралы пікірталасты қолдаудың маңыздылығы мен өзектілігін бірауыздан атап өтті, олардың пікірінше, бұқаралық ақпарат құралдарының дұрыс емес ақпарат беруін қатты сынға алды.

Журналистер қатыгездік фактісін егжей-тегжейлі сипаттайды, кінәлілерді жазалау үшін не істелгенін көрсетудің орнына балалардың бақытсыз жүздері мен ата-аналарының мас жүздерін көрсетеді. Бұқаралық ақпарат құралдары, теледидар, кино, отбасылардағы балаларға қатысты қатыгездік мәселелерін жариялау, біздің ақпаратшылардың пікірінше, зорлық-зомбылық фактілерін көрсету тек агрессияны тудырады.

Бүгін «газеттерде, журналдарда, хабарларда негатив бар, яғни таңертең теледидарды қосасыз, өйткені әлемде жақсы ештеңе болмайды деген әсер бар...». Ал теледидар экрандарында отбасылық қатынастардың жағымды мысалдары көрсетілуі керек, өйткені бүгінгі таңда әлеуметтік саясаттың негізгі мақсаты – отбасын сақтау, адамдарды өздері құрған шағын қауымдастықта тіл табысуға үйрету.

Бұқаралық ақпарат құралдарының саясаты өзгеруі керек деп санаймыз: сюжет түсірілген мәселе біржақты емес, әр түрлі болып көрінуі керек, өйткені ол қазір әдеттегідей (тек физикалық немесе жыныстық зорлық-зомбылыққа қатысты), кез – келген немқұрайлылық зорлық-зомбылық екенін түсіндіру керек, балалар өз құқықтарын білуі керек, оларды өз құқықтарын қорғауға үйрету керек. Балалар оларды қолдана білуі керек, теріс пайдаланбауы керек, ал ересектердің, соның ішінде бұқаралық ақпарат құралдарының міндеті-оларға ақпарат беру, сондықтан олар бұл білімді тәрбиешілерді, мұғалімдерді, ата-аналарды бопсаламай, сауатты пайдаланады.

Мамандардың көзқарасы бойынша заңгерлер мұндай бағдарламалардың бастамашысы болуы керек, өйткені олар мұндай мінез-құлық үшін жауапкершілік туралы заңдарды біледі. Кәсіби мамандардың жұмысындағы сөзсіз жетістік-психологиялық немесе эмоционалдық сияқты зорлық-зомбылықтың бар екенін мойындау.

Салыстырмалы түрде жақында, шамамен бес жыл бұрын, зорлық – зомбылықтың тек екі түрі бар деп есептелді-физикалық және жыныстық, және әдебиетте эмоционалды зорлық-зомбылықтың бұл түрі туралы айтылғанына қарамастан, тіпті кәсіби психологтар арасында оны қалай тануға болатынын және оның салдарымен қалай жұмыс істеу керектігін аз адамдар біледі.

Ірі қалалардың кейбір мекемелерінде әлі күнге дейін балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық тақырыбын талқылауға тыйым салынған. Мемлекеттік емес ұйымдар, сауалнамаға қатысқан мамандардың пікірінше, неғұрлым прогрессивті, соның ішінде зардап шеккендермен жұмыс істеу әдістерін біледі. Мұндай жетістіктермен алмасу мемлекеттік мекемелердің қызметкерлеріне өте пайдалы болар еді. Мәселеге тап болған кезде біз әрқашан оның балаға ауыртпалықсыз шешімінің кейбір жолдарын іздей бастаймыз, асығыс бастаймыз, ал қолда бар жетістіктер бізге тапсырманы жеңілдетеді.

Қарапайым тұрғындар, көршілер, таныстар арасында, ақпарат берушілердің пікірінше, бұл мәселе үнсіз қалады, өйткені көптеген адамдар отбасылық мәселелер оларға қатысты емес деп санайды.

Отбасындағы балаларға қатысты зорлық – зомбылық туралы істердің көпшілігі полицияға әр түрлі себептермен жетпейді, мысалы, мектепте директор өзінің оқу орнының беделін түсіргісі келмейді және баланы ұрып-соғу жағдайын назардан тыс қалдырады.

Сонымен қатар, азаматтардың әлеуметтік жауапкершілігі өте төмен: көршілер, туыстар – баланы ұрып-соғып жатқанын көре немесе ести алады және ешқандай әрекет жасамайды. Егер мұндай ақпарат (балаға тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы) полицияға түссе, онда, әрине, сол жерден психологтарға хабарлайды, бірақ көбінесе ақпарат үнсіз қалады.

Бұл дегеніміз, психологтар зардап шеккен балалар мен олардың туыстарына әрдайым көмектесе алмайды. Айта кету керек, кейстердің материалдарын талқылау кезінде бұл тек балаларға бағытталған зорлық-зомбылық туралы болды, бірақ мамандардың зорлық-

зомбылықтың куәгерлері болған жағдай әлі кәсіби араласу үшін әлеуетті деп танылған жоқ. Сонымен қатар, зорлық-зомбылыққа куә болған балалар, мысалы, анасына қол көтерген әке.

Сондай-ақ балалық және жасөспірім кезіндегі агрессивті мінез-құлыққа бейім. АҚШ-та жүргізілген зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, әйелдер күйеулерінің зорлық-зомбылығына ұшыраған отбасыларда балалар да зорлық-зомбылыққа ұшырайды,

Балалардың зорлық-зомбылыққа реакциясы олардың жасына, жынысына және оларға берілетін әлеуметтік қолдауға байланысты өзгереді. Бірақ зорлық-зомбылықтың куәгерлері де, объектілері де бар балалардың мінез-құлқындағы ең күрделі мәселелер бар.

Зорлық-зомбылық - бұл әлеуметтену процесінде үйренген мінез-құлық үлгісі, сондықтан бір ұрпақтан екінші ұрпаққа таралуы әбден мүмкін [7].

Қорытынды. Балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу және жою жүйесі елімізде біртіндеп жұмыс істей бастағанын, сәтті жүргізілген бірқатар істер бар екенін, кейбір жағдайларда балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың үзілген циклі және отбасылық қатынастарды қалыпқа келтіру нәтижесі болып табылатындығын көрсетеді.

Кейбір жағдайларда профилактикада жүйелілік жетіспейтіні белгілі болды, кәсіпқойлар мен мекемелер өздерінің тар профилі бойынша көмек көрсете отырып, бөлек жұмыс істейді және кешенді көмек көрсете алатын барлық ұйымдар балаға қатысты жұмысқа қатыспайды. Балаларға көмек көрсету схемаларын жетілдіру қажет.

Бұқаралық ақпарат құралдары, милиция, әлеуметтік қызметкерлер, әлеуметтанушылар, психологтар, әлеуметтік тәрбиешілер мен дәрігерлер – барлық мамандар, мекемелер мен азаматтық қоғам бұл мәселеге қарсы біртұтас майдан бола алады және болуы керек.

Мәселенің кең таралуын және оның жасырын сипатын ескере отырып, тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендермен жұмыс тек мәселе бойынша тікелей өтініштермен жұмыс істеумен шектелмеуі керек.

Сонымен қатар, зорлық-зомбылық фактілері ретінде ресми танылмаған жағдайларды қарастырғанда, тіркелмеген және оларға байланысты белгілі бір кедергілерге байланысты, атап айтқанда, білім беру, денсаулық сақтау және басқа да тараптар жүйесі қызметкерлерінің тәжірибесі мен құзыреттілігінің жеткіліксіздігі себебінен ешқандай шаралар қабылданған жоқ.

Кейбір сарапшылар нұсқаулар мен бұйрықтарға қарамастан, мекеменің беделіне нұқсан келтіргісі келмей, ақпаратты жарияламауды жөн көреді.

Жүйенің жетілмегендігіне байланысты кейбір мамандар өздерінің өмірі мен жақындарының қауіпсіздігі үшін алаңдайды. Бір адамға бағытталған зорлық-зомбылық отбасының қалған мүшелерін де ең ауыр түрде жарақаттайтынын ескеру қажет.

Осыған байланысты, балаға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесімен жұмыс жасай отырып, кешендегі жағдайды қарастырып, зардап шеккендер ретінде оңалтуды қажет етуі мүмкін отбасы мүшелерінің жағдайын зерттеу қажет.

Зорлық-зомбылықтың алдын-алу жұмыстары сәтті, жақсы тәжірибе үлгілерін, сондай-ақ ауырсыну нүктелері мен даму әдістерін анықтау үшін үнемі мониторингтен және бағалаудан өтуі керек.

Әр түрлі қызметтер мен ведомстволардың мамандары қызметінің заңмен ресімделген стандарттарының болмауы ақпаратпен ұқыпсыз, тиімсіз жұмыс істеу, дабыл сигналдарын елемей тәжірибесін тудырады.

Стандарттау әрбір қызмет бойынша күтілетін нәтижелерді тұжырымдау, қызметтерді ұсыну мерзімдерін бақылау критерийлері мен тетіктерін әзірлеу, барлық қызмет қажетті нәтижелерге қол жеткізуге және заңнамада кепілдік берілген құқықтарды сақтауға барынша бағытталатындай етіп әрбір қызметтің мазмұны мен процесін қайта қарау қажеттігін көздейді.

Осы шарттардың орындалуы жеке отбасында да, жалпы қоғам мәдениетінде де зорлық-зомбылық тетіктерінің көбеюіне кедергі келтіреді деп ойлаймын.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Конституциясы 1995 ж. 30 тамыз (өзгерістер мен толықтырулар)
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

2. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы ҚР Кодексі 2014 ж. 05 шілде <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>
3. ҚР Қылмыстық кодексі 2014 ж. 03 шілде <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
4. Рокицкий М.Р. О предотвращении жестокого и безответственного отношения к детям // Права ребенка, 2011, №1. С.18
5. Синельников А., Пискалова М. Домашнее насилие как объект социальной работы // Социальная политика и социальная работа: гендерные аспекты/ Под ред. Е. Ярской-Смирновой. М.: РОССПЭН, 2014. С.220.
6. Синельников А. Выученные уроки: подростки и проблема насилия в семье // Обыкновенное зло: исследования насилия в семье / под ред. О.М. Здравомысловой. М.: УРСС, 2003; Пресс-релиз Европейского регионального бюро Всемирной организации здравоохранения. Копенгаген и Женева, 15.03.2005. Доступно по адресу: http://www.euro.who.int/mediacentre/PR/2005/20050315_1?language=russian
7. Синельников А., Пискалова М. Домашнее насилие как объект социальной работы. М. 2014. С. 220, 221.